

9. John Stuart Mill és az utilitarista politikai filozófia

Az utilitarizmus (haszonelvűség) a 18. század végén kibontakozó etikai és politika-filozófiai irányzat. Mind a mai napig vannak képviselői. A klasszikus utilitarizmust Jeremy Bentham és John Stuart Mill nevéhez kötjük. A következő leckék a klasszikus utilitarizmus politikai filozófiájába nyújtanak bevezetést.

Olvasmány:

John Stuart Mill: A szabadságról, In: J. S. Mill: *A szabadságról, Haszonelvűség*, ford. Papp Mária, Budapest, Helikon, 1980. 7-226. oldal.

Ajánlott olvasmányok:

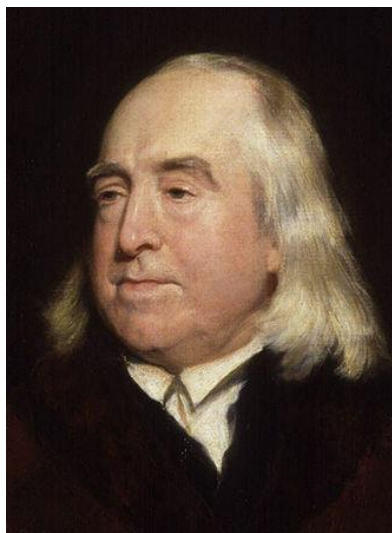
Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk.: Márkus György, Budapest, Gondolat, 1977, 677-776. oldal.

John Stuart Mill: Haszonelvűség, In: J. S. Mill: *A szabadságról, Haszonelvűség*, ford. Papp Mária, Budapest, Helikon, 1980. 229-354. oldal

9.1. lecke: Az utilitarizmus

Az utilitarizmusról általában

Az utilitarizmus (**haszonelvűség**) lényege, hogy **az etikai cselekvések, a jogi és a politikai döntéshozás legfőbb elve a cselekvések és döntésekből fakadó társadalmi haszon.**

Az utilitarizmus atyja **Jeremy Bentham** (1748-1832), aki a 18. század végén dolgozta ki a haszonelvűség elméletét a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe* ([An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, 1789](#)) című művében. Tanait **John Stuart Mill** (1806-1873) fejlesztette tovább. Őket követte **Henry Sidgwick** (1838-1900) a 19. század végén.

Az utilitaristák szerint a haszonelvű gondolkodás mindig jelen volt a filozófia történetében, olyan szerzőknél, akiknél a haszon, a hasznosság fontos értékmérője volt a cselekedeteknek. Bentham elődjének tekinti Protagorászt (lásd Platón:

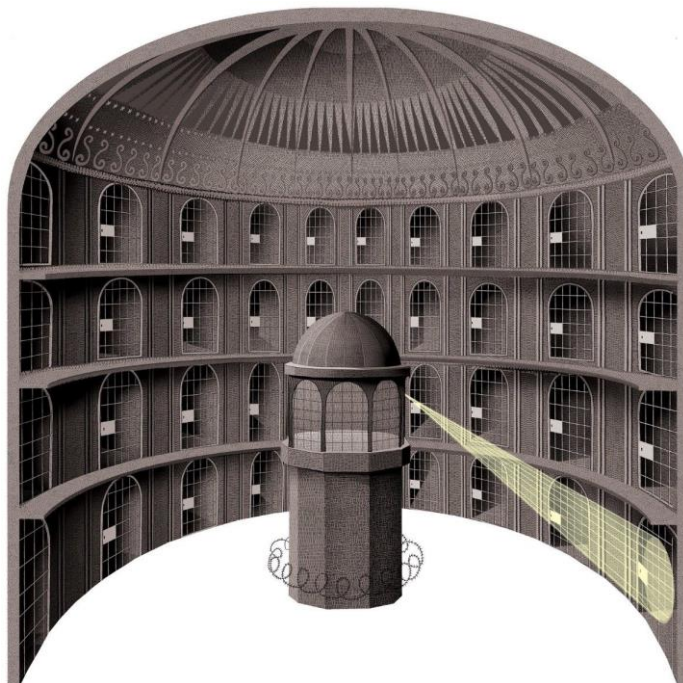
Protagorász című dialógusát), Spinozát és David Hume-ot.

Jeremy Bentham (1748-1832) jogász volt, aki torokbetegsége miatt nem vállalhatott ügyvédi munkát. Helyette

jogelmélettel foglalkozott. A cselekedetek erkölcsi értékének megítélésének lehetőségét kutatta, amelyet a helyes jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban kívánt alkalmazni. Ő találta fel a **panoptikumot**, a büntetésvégrehajtás tökéletesítése céljából. A panoptikum olyan börtön, ahol a legkevesebb börtönőr a lehető legtöbb fogvatartottat tud szemmel tartani (a panoptikum jelentése: mindent látó, mindent megfigyelő). A 19. századtól fogva sok helyen alkalmazták e találmányt, például a híres szegedi Csillag-börtön központi épülete is e szerint épült.

Mivel Bentham a jog területén gondolkodik elsősorban, műveiben az **etika, jog- és politikaelmélet szoros kapcsolatban** áll egymással. A törvényhozás a cselekvéseket szabályozza, és a cselekvéseken keresztül érinti az etika területét. Az igazságos törvények elmélete pedig a politikai igazságosság kérdésével kapcsolódik össze.

Fantáziarajz a panoptikumról.

A hasznosság

Bentham abból indul ki, hogy a matematikai számításokon alapuló egzaktságot a jogtudományban és a törvényhozásban is meg lehet alapozni. Bentham tehát a matematikát tekinti mintának, ahol egyszerűen belátható egzakt alapelvek (axiómák, principiumok) vannak, amelyeket nem kell bizonyítani, majd ezekből vezetjük le az összetettebb igazságokat.

„Az akaratnak, csakúgy, mint az értelemnek, van logikája (...) a jog tudománya az akarat logikájának legfontosabb alkalmazása (...) a jog corpusát olyan átfogó alapelvek alá kell rendelni, amelyeket principiumoknak neveznek (...) a politikai és az erkölcsi tudomány alapját alkotó igazságok csupán oly vizsgálatok által tárhatóak fel, melyek éppoly szigorúak, mint a matematikaiak, ámde összehasonlíthatatlanul szövevényesebbek és kiterjedtebbek.” (Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk.: Márkus György, Budapest, Gondolat, 1977, 678. oldal.)

Az erkölcs alapelve, amiből ki kell indulni: az **örömelv**. Minden ember képes fájdalmat és örömet átélni. A fájdalom rossz, az öröm jó. **A fájdalmat kerüljük, az örömet vágyjuk és keressük.** Az utilitarizmus ebből a legalapvetőbb emberi tapasztalatból indul ki.

Bentham az **örömet** azonosítja a **boldogsággal**. Az utilitarista boldogság-fogalom nem azonos a platónikus, arisztotelianus boldogság fogalommal. Az antik gondolkodásban a boldogság **eudaimonia**, azaz a **lélek összhangját, harmóniáját** jelenti. A boldogság mindig feltételezi az erényt, azaz csak erényes ember lehet boldog. Benthamnál a boldogság nem függ az erénytől, és nem a lélek jó voltát jelenti, hanem az emberi örömet, öröm-érzetet. Az **utilitarista boldogság tehát a jólétet, a kellemességet, a testi örömeket, a nélkülözés, fájdalom és szenvedés hiányát jelenti**. Hasznos pedig az, ami boldogságot okoz.

„Hasznosságon bármely tárgy azon tulajdonságát értjük, miáltal az jótéteményt, előnyt, élvezetet, jót vagy boldogságot létrehozni hajlamos, illetve hajlamos megakadályozni azt, hogy bármiféle kár, fájdalom, rossz vagy boldogtalanság érje azon felet, akinek érdeke szóban forog.” (Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk.: Márkus György, Budapest, Gondolat, 1977, 682. oldal).

A haszon a boldogsággal azonos. Bentham szerint minden ember és minden közösség a boldogságra, azaz a jólétre törekszik, és igyekszik elkerülni a szenvedést, nélkülözést. Ez jelenti tehát a hasznosságot. **A haszon az egyén és a közösség számára nem más, mint az öröm és boldogság, azaz a jólét növelése.**

Innen érthető meg a **hasznosság-elv**, amely a helyes cselekvés és a helyes törvényhozás elve kell legyen.

„A hasznosság princípiumán az a princípium értendő, mely bármiféle cselekedetet ama tendenciának megfelelően helyesel vagy helytelenít, amellyel ama fél boldogságát növelni vagy csökkenteni látszik, akinek érdeke szóban forog, avagy e boldogságot előmozdítani vagy csökkenteni látszik.” (Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk.: Márkus György, Budapest, Gondolat, 1977, 678. oldal.)

E megfogalmazásban a hasznosság-elv etikai. Ez azt jelenti, hogy az egyéni cselekedeteknek szolgál mértékül. Minden cselekvésünknek vannak hatásai. Ezek a hatások más embereket érintenek: örömezzet vagy fájdalomérzetet váltanak ki bennük. Mint már láttuk, az öröm azonos a boldogsággal és a hasznossággal. Az öröm hasznos, a fájdalom káros. Következésképpen az a cselekvés, amely örömet okoz helyes, amely fájdalmat okoz, helytelen. A helyes-helytelen, igazságos-igazságtalan cselekvés mértéke a hasznosság.

Etikai értelemben Bentham gondolkodása **következmény-etika**. Ez azt jelenti, hogy egy cselekvés erkölcsi jellegét nem a motiváció (jóakarát, gonoszság), hanem a következmény határozza meg. **A szándék-etika** szerint egy cselekedet erkölcsi jellege attól a szándéktól függ, amellyel elkövetjük. Ha a jóakarathból elkövetett cselekvés véletlenül rosszat okoz, attól még a cselekvést nem tekintik

rossznak. Ezzel szemben a **következmény etikában mindegy, milyen szándékkal cselekszünk: ha a cselekvésünk következményei jók, akkor helyesen cselekszünk, ha rosszak, helytelenül.**

A legnagyobb rész legnagyobb boldogsága

Világos tehát az utilitarizmus alapelve. Az is látszik, miként vezethető le ebből az alapelveből az erkölcs. Bentham meggyőződése, hogy a cselekvések hatását matematikai pontossággal ki lehet kalkulálni. Meg lehet pontosan mondani, hogy egy cselekedet mekkora örömet, boldogságot, hasznot, vagy mekkora kárt okozott másoknak. Bentham erre akarja alapozni a törvényhozás és törvényalkalmazás reformját. **Egy törvénytörő cselekedet büntetése pontosan (és igazságosan) meghatározható abból, mekkora kárt okozott másoknak és a közösségnek.**

A cselekedetek ebben az értelemben a **közjóval**, azaz a **közhaszonnal** is összefüggenek társadalmi szinten.

„A közösség fiktív test, amely az egyes személyekből tevődik össze, kiket úgy tekintünk, mint akik mintegy annak tagjait alkotják. A közösség érdeke azon tagok érdekének összegéből áll, akikből összetevődik.” (Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk.: Márkus György, Budapest, Gondolat, 1977, 682. oldal)

A hasznosság-elv a politikai döntéshozásban is érvényesíthető. **Egy törvény akkor igazságos, ha a közösség legnagyobb számú tagját a legnagyobb mértékű boldogsághoz segíti hozzá.** Így jutunk el a hasznosság-elv legáltalánosabb megfogalmazásához.

„A legnagyobb számú ember legnagyobb boldogsága a helyes és helytelen mértéke.”

Az utilitarizmus kritikája

A Bentham által kidolgozott utilitarizmus követőkre és erős kritikusokra is talált. Ellenfelei erős kritikát gyakoroltak vele szemben. Elsősorban az öröm, a boldogság és a hasznosság azonosítását kifogásolták. Ha ugyanis a boldogságot azonosítjuk az örömmel (és nem elválasztjuk az erénytől), akkor a boldogság mint haszon maximalizálására való törekvés hedonizmushoz vezet. A **hedonizmus** (hédoné=öröm) nem foglalkozik az öröm jellegével, csak az öröm és gyönyör fokozása a célja. A gyönyör korlátlan fokozása márpedig nem lehet az erkölcsös magatartás elve és célja.

A másik kritika arra vonatkozott, mennyire képes a társadalmi hasznosság a társadalmi igazságosságot megalapozni. Ha a politikai döntéshozók a legnagyobb rész legnagyobb boldogságát veszik alapul döntéseik meghozatalakor, akkor elhanyagolják a **kisebbséget**. Az utilitarista elv **nem zárja ki, hogy a kisebbség szenvedjen, feltéve, hogy a**

többség boldogsága növekszik. Vajon egy közösség saját jólétéért feláldozhatja-e igazságosan akár egyetlen tagjának jólétét is?

E kritikák szükségessé tették az utilitarizmus benthami elveinek továbbgondolását. Ezt Bentham tanítványa John Stuart Mill végezte el.

Összefoglalás

Az utilitarizmus 18-19. századi etikai-politikafilozófiai irányzat. A középpontjában a haszon, hasznosság fogalma áll, amely az utilitaristák szerint alkalmas annak megítélésére, mely cselekvés helyes és melyik helytelen. A hasznosság az örömmel és a boldogsággal áll kapcsolatban. A közhaszon a közösség boldogulását és boldogságát jelenti. Minden cselekvés helyes, amely következményeit tekintve mások és a közösség hasznát növeli, és helytelen, amely azt csökkenti. A közösségben végső soron a legnagyobb rész legnagyobb boldogsága a helyes és a helytelen mértéke.

Kérdések:

- Mit neveznek az utilitaristák haszonnak és hasznosságnak?
- Mi a kapcsolat öröm, boldogság és hasznosság között?
- Mi a különbség az antik és az utilitarista boldogság-felfogás között?
- Mi a jelentősége az öröm-elvnek az utilitarista etikában?
- Mi a különbség a szándék-etika és a következmény-etika között?
- Mivel kritizálták a benthami utilitarista nézeteket?